

ANTIFRAZA VA OKSYUMORON LINGVOPOETIK VOSITA

Rajabov Feruz

Berdimurodova Dilnoza

Ahmadjonov Oxunjon

QarMII akademik litseyi

ona tili va adabiyot fani o'qituvchilari,

Annotatsiya. Bu maqolada antonimlarda va antifraza va oksyumoron kabi uslubiy vositalarning badiiy matndagi vazifalari va uslubiy xususiyatlari ilmiy manbalarga tayangan holda tahlil qilishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: antonimik munosabat, ziddiyat, antiteza, antifraza va oksyumoron

Tilshunoslikda antonimik munosabat asosida yuzaga keluvchi muhim uslubiy vositalar mavjud bo'lib, ular orqali badiiy asarda turli nutqiy vaziyatlarni yaratish mumkin. Maqolada bu kabi uslubiy vositalar haqida mulohaza keltiramiz. Zidlash, qarshilantirish lingvistik hodisa sifatida nutq jarayonida keng qo'llanilib, unda voqea, hodisa, belgilarni o'zaro zid qo'yib shulardan birining belgisi alohida ajratib ko'rsatiladi.

Badiiy matn tarkibida zidlik ikki xil asosda hosil qilinadi: 1) fe'lining bo'lishli, bo'lishsiz formalari asosida; 2) antonimik munosabatlar asosida. 3) ba'zan esa zidlash komponentlari intonatsiya asosida.

Shu bir chanoq paxta ham zohirdan ma'sum yuvosh.

Va lekin zahmatlari sig'mas onnga, shuurga. (A.Oripov).

Dunyoda qutlovlar bor, biri biridan go'zal.

Dunyoda tabriklar bor, biri biridan ezgu.

Lekin bu olamda topilmas hech mahal,

Ona yurt tuyg'usidan balandroq bir tuyg'u. (A.Oripov).

Ba'zan zidlashda ta'kidlanuvchi ikkinchi komponent murakkab tus oladi. U fikrni yana ham kuchli ifodalashga xizmat qiluvchi qism tomonidan konkretlashtiriladi. Masalan, Aytmishlarkim, ravzai-rizvonda husnda tengsiz huriliqolar bo'lar emish. Bo'lsa bordir. Va lekin faqirga o'sha tengsiz jannatingni ato qilsang husnda benazir huriliqolaringga qaramas edim. Va lekin deb boshlanuvchi qism so'zlovchining asosiy ifoda maqsadini bo'rttirish uchun xizmat qilmoqda.

Antifraza bu hodisa o'z mazmun- mohiyatiga ko'ra ironiyaning bir ko'rinishi bo'lib, bu hodisa muomala jarayonida bir shaxs yoki predmetga xos bo'lgan u yoki bu ijobiy xususiyat kulgili ohang bilan inkor qilinishi natijasida yuzaga keladi. So'zlovchi yoki yozuvchi tasvirlanayotgan nutq obyektiga, ya'ni shaxs yoki narsaga munosabatini ba'zan o'z tasviri orqali ifodalasa, ba'zan asarda ishtirok etgan personajlar nutqi vositasida bayon qiladi. Bunda gaplarda anglashilgan ma'no zamirida unga teskari antonimik munosabat ifodalanadi. Masalan, A.Qahorning «Mayiz yemagan xotin» hikoyasida shu holatni ko'rishimiz mumkin. Hikoya ironiya asosiga qurilgan bo'lib, unda muallif nutqida ham, personajlar nutqida ham ironiya kuchli ekanligi sezilib turadi. Hikoyadan parcha keltiramiz: *Ehtimol shundaydir, ammo mulla Norqo'zining xotini **pokdomon**. Agar mulla Norqo'zi o'n yil yuziga kulib qaramasa, qopdan ko'ylak, bo'yradan lozim kiyishga majbur qilsa ham, pinagini buzmaydi. Har qanday xotin bilan ham inoq bo'lavermaganining o'zi o'ta diyonatli, pokdomon ekanining nishonasidir. Uning bittayu bitta o'rtog'i bor. Bu xotin to'g'risida mulla Norqo'zi shunday fikrda: agar farishta ilgari o'tgan bo'lsa – shuning onasi, endi tug'lsa – shuning bolasi bo'ladi, agar hozir yer yuzida bo'lsa – shu xotinning o'zi. Shuncha keladi, haftalab, o'n kunlab turib qoladi, nainki shu choqqacha mulla Norqo'ziga tovushini eshittirmasa! Shariatni mahkam ushlagan xotin shaharda ikkita bo'lsa, biri – mulla Norqo'zining xotini, ikkinchisi – shu! Namoz o'qiydi, odatdagi ro'zadan tashqari ashir oyida ro'za tutadi, zavoddan chiqqan nonni, hozirgi qushxonalarda so'yilgan molning go'shtini yemaydi. U kelib turganda mulla Norqo'zi tashqarida– mehmonxonada yotib yuradi va uyini allaqanday nurdan munavvar bo'lgandek sezadi...*

*Mulla Norqo'zi safarga ketadigan bo'lib qolda: ketishidan bir kun ilgari xotinigga aytib, o'sha **farishtani** oldirdi va o'rta eshik oldiga borib qiyomatlik singlisidan iltamos qildi: Singlim, men o'n kunda qaytib kelaman, kelgunimcha o'rtog'ingiz bilan birga bo'ling ...*

*Mulla Norqo'zi ovqatini yeb, choyga umidvor bo'lib o'tirganida, ko'cha eshigidan yoshgina bir xotin kirib keldi, chimmati qo'lida, vajohatidan uyiga o'g'ri kirgan, yordamga kishi chaqirgani kelgan odamga o'xshar edi. Mulla Norqo'ziga bir qaradi-da, to'g'ri ichkariga yo'naldi. Erkakni ko'ra turib yuzini berkitmaganiga mulla Norqo'zining g'ashi keldi va shunday beibo xotinning ichkariga – **farishtalar** oldiga kirishini xohlamadi.*

Bu o'rinda yozuvchi tomonidan qo'llanilgan farishta, qiyomatlik singil, pokdomon kabi so'zlar va birikmalar o'z ma'nolariga qarshi qo'yilgan bo'lib,

buni kitobxon hikoyani o'qish jarayonida asta-sekinlik bilan tushunib boradi. Aslini olganda Norqo'zining uyida uning xotini bilan birga yashayotgan “qiyomatli singil” erkak kishi. Yozuvchi hikoyada uning erkak kishi ekanligini kitobxonga oshkor qilmaydi. Balki unga nisbatan “pokdomon”, “farishta” kabi so'zlarni qo'llaydi. Voqealar rivojida Norqo'zining hotini aslida axloqsiz ayol ekanligi ma'lum bo'lgach, hikoyada qo'llanilgan bu so'zlarning matndan tashqarida anglatgan ma'nosi bilan ularning matnda anglatgan ma'nosi o'rtasida ma'noviy qarama-qarshilik yuzaga keladi. Yozuvchining so'z va birikmalarni shu tarzda qo'llashi ularda ifodalangan ma'no ta'sirchanligining kuchayishini ta'minlagan.

Oksyumoron A.Hojjiyev tomonidan yaratilgan “Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati”da bu hodisa shunday izohlanadi: enantiosemiya (yun. epaptios – qarama-qarshi + zeta – belgi). Bir so'zning semantik tuzilishida zid ma'nolarning taraqqiy etishi, antonimik ma'nolarning yuzaga kelishi. Masalan, rus tilidagi naverno so'zining eskirgan «albatta», «shubhasiz» ma'nosi bilan hozirgi «balki», «ehtimol» ma'nosi; o'zbek tilidagi chiqmoq fe'li aslida «ichkaridan tashqariga harakatlanishini bildiradi. Shu bilan birga (transport vositalaridan foydalanishda) «tashqaridan ichkariga harakatlanishini ham anglatadi»⁴³.

“Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati”da oksyumoronga shunday izoh berilgan: **Oksyumoron** (yun. oxutorop - farosat bilan, lekin bema'ni). Mantiqan biri ikkinchisini inkor etadigan, bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan ikki tushunchani (ma'nosi bir-biriga zid ikki so'zni) o'zaro qo'shishdan iborat uslubiy figura; badiiy adabiyotda obrazlilik, ifodalilik kabi maqsadlarda keng qo'llanadi: *Kezadir bulutlar boshim ustida. Havo dim. Baqirgan sukunat...* (R.Parfi). *Go'zalim, negadir ko'zingda nam bor? Bu kun ko'zlaringda nozik bir g'am bor* (M.Shayxzoda)⁴⁴.

“Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati”da berilgan izoh esa quyidagicha: Oksimoron (gr. oxutorop - zakiy nodon so'zidan) - oksimoron. Badiiy ko'chim turlaridan biri bo'lib, tarkibidagi

⁴³ Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. -Toshkent: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" давлат илмий нашриёти, 2002. Б. 134.

⁴⁴ Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. -Toshkent: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2002 Б. 74.

qarama- qarshi ma`noli tushunchalar yangi bir kutilmagan ma`noni keltirib chiqaradi. Oksimorondagi mana shu xususiyat kuchli obrazlilik kasb etadi⁴⁵.

Antiteza va oksyumoron ma`lum bir ma`no qarama-qarshiligiga asoslanishiga ko`ra bir-biriga o`xshab ketsa-da, ular orasida katta farq bor. Antitezada ikki bir-biriga qarama-qarshi qutb biri ikkinchisini rad etadi, inkor qiladi. Oksimaronada esa ko`rganimizdek, ikki bir-biriga qarama-qarshi ma`noli so`z bir-biriga birlashtiriladi, biri ikkinchisiga nisbatan aniqlovchi sifatida qo`llanadi. Ammo unda ko`proq birikishdan kelib chiqqan ko`chma ma`noga ahamiyat beriladi. Bu xususiyatlari bilan (ularning har ikkalasi maydonga kelishida antonimlar katta rol o`ynasa-da) antiteza va oksimaronlar bir-birlaridan tamoman farq qiladi⁴⁶.

Ma`lum xususiyatlariga ko`ra antonimlarga o`xshab ketsa-da, qo`llanish maqsadi, hosil bo`lish usuli va vazifasiga ko`ra ulardan farqlanib turuvchi oksyumoronlar filimizda uchrab turadi. Ular badiiy-estetik ta`sirchan vosita sifatida asosan badiiy matnlarda qo`llaniladi. Oksyumoronlarning paydo bo`lishi, avvalo, badiiy asar muallifining individual uslubiga bog`liq. Bugungi kunda tilimizda , og`zaki va yozma nutqdagi “tirik murda”, “issiq qor” kabi noodatiy birikmalar ma`lum darajada qo`llanilganligi, ba`zan og`zaki nutqimizda ham uchrab turishi bois ulardagi estetik ta`sirchanlik unchalik kuchli emas. Ularning ta`sirchanlik quvvati asosan, poetik asarlar tilida seziladi. Masalan, shoir Muhammad Yusufning Stalinga nisbatan “**qadrdon begona**” , “**yovuz mehribon**”, “**qora quyosh**” kabi oksyumoronlarni qo`llashi sho`rolarning buyuk yo`lboshchisi xarakter-xususiyati, insoniyat tarixida qilgan mudhish jinoyatlari, xullas, ezgulik dushmani ekanligi haqida muayyan tasavvurlarni uyg`otishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, antifraza, oksyumoronlar badiiy matnlarda tasvirlanayotgan kishilar faoliyati, xarakterdagi qusurlar, xulq-atvori to`g`risida aniq ma`lumot beradi va badiiy, obrazli, estetik ta`sirchan vosita sifatida qo`llaniladi. Ular alohida olingan ijodkorlar individual uslubi, ularning voqelik faktlarini qay darajada idrok etishi va badiiy matnlarda qo`llay olish mahoratini ko`rsatib turadi.

⁴⁵ Хотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. - Тошкент: Ўқитувчи, 1979. Б. 213.

⁴⁶ Қўнғуров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. -Тошкент: Фан, 1977. Б. 114.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. -Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2002.
2. Hotamov N., Sarimsoqov B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati. -Toshkent: O'qituvchi, 1979.
3. Qo'ng'urov R. O'zbek tilining tasviriy vositalari. -Toshkent: Fan, 1977.

